

विद्यापीठ अनुदान आयोग, दिल्ली व
स्वा.रा.ती.म. विद्यापीठ, नांदेड यांच्या सौजन्याने
एक दिवसीय राष्ट्रीय परिषद
दि. १८/०९/२०१७

नवदोहरी मराठी कविता

आयोजक
मराठी विभाग

श्री शारदा भवन एज्युकेशन सोसायटीचे
यशवंत महाविद्यालय, नांदेड.

- The Best College Award by SRTMU, Nanded
 - College with Potential for Excellence (status awarded by U G C)
 - NAAC Reaccredited 'A' GRADE (111rd Cycle 2016) with 3.29 CGPA
 - An ISO 9001:2008 Certified College & DST-FIST Sponsored College
- www: ymnanded.in

संपादक
डॉ. संगीता घुगे
डॉ. शंकर विभुते

ISBN : 978-81-923487-5-9

© Copyright

Principal

YESHWANT MAHAVIDYALAYA

Nanded, Maharashtra, India

Editor:

Dr. Sangeeta Ghuge

Dr. Shankar Vibhute

Assitant Editor:

Dr. Sanjeevkumar Panchal

Publisher

Yashwant Publication

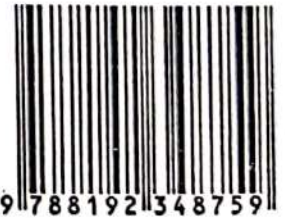
YESHWANT MAHAVIDYALAYA

Nanded, Maharashtra, India

Printed at

Mudra Offset Printers & Processors

M.G. Road, Nanded. Ph. : 242109

१. बीज भाषण: नव्यदोतरी मराठी कविता : कवी आणि कवितेची ऊर्जास्थळे -डॉ. किशोर सानप	०९
२. १९९० नंतरच्या मराठी कवितेतील सांविधानिक जाणिवा -प्रा.डॉ. आनंद गो. इंजेगावकर	१७
३. भारतीय स्त्रीवादाचे तत्त्वज्ञान सांगणारी नव्यदोतरी विद्रोही कविता : शिरःस्नाता- डॉ.मरोती कसाब	२३
४. १९९० नंतरची लक्षवेधी ग्रामीण कविता- प्रा. डॉ. बाबूराव खंदारे	२८
५. आंबेडकरी कवितेतील कृषिनिष्ठ जाणिवा- डॉ. अशोक रा. इंगळे	३४
६. नव्यदोतरी मराठी ग्रामीण कवितेतील वास्तव- प्रा. डॉ. गणेश क. टाले	४०
७. नव्यदोतरी आंबेडकरी नवकविता- प्रा. डॉ. संतोष हंकारे	४६
८. जागतिकीकरणाचा नव्यदोतरी ग्रामीण कवितेवरील प्रभाव- डॉ. आनंद भंडारे	५१
९. नव्यदोतरी आदिवासी कविता - डॉ.वैजनाथ अनमुलवाड	५४
१०. शोषणाविरुद्ध बंड आणि परिवर्तनाच्या जाणिवेची ग्रामीण कविता - डॉ. माधव जाधव	५९
११. जागतिकीकरणानंतरची बदलती मराठी कविता - प्रा. रामदिनेवार गोविंद शंकरराव	६४
१२. नव्यदोतरी मराठी कविता - प्रा. डॉ. चंद्रसेन आवारे	६८
१३. नव्यदोतरी मराठी दलित कवितेचा नवा आविष्कार : टाचाटिभा - प्रा.डॉ.संजय बन्सीधरराव कसाब	७२
१४. मराठी कवितेतील महानगरीय संवेदनांचे अविष्करण - प्रा. डॉ. दादाराव गुंडरे	७८
१५. माणूसद्रोही व वर्तन-निष्ठाद्रोही वास्तवाचं आक्रंदन करणारी आंबेडकरवादी कविता : 'युद्ध अटळ आहे' - प्रा.डॉ.भारत कचरे	८३
१६. नव्यदोतरी आदिवासी कवितेतील भूक आणि भाकर - प्रा.डॉ.राजेश धनजकर	८८
१७. मराठी कविता : विशेष संदर्भ 'आता क्रांती दूर नाही' - प्रा. डॉ. डिगोळे बी.व्ही.	९४
१८. १९९० नंतरची दलित कविता : जागतिकीकरणाचा प्रभाव - प्रा. सूर्यवंशी संगीता	९९
१९. जागतिकीकरणाच्या विळख्यात सापडलेल्या नव्यदोतरी मराठी कवितेतील 'निषेध-सुरांचे' मनोविश्लेषण - प्रा. डॉ. प्रदीप राऊत	१०४
२०. कृषिजीवनाचे कलात्मक चित्रण- 'घग असतेच आसपास' - डॉ.नानासाहेब सूर्यवंशी	१०७
२१. नव्यदोतरी मराठी ग्रामीण कवितेतील अनुभवविश्वाचे स्वरूपविशेष -डॉ. कमलाकर चव्हाण	११२
२२. १९९० नंतरच्या मराठी-हिन्दी कवितेचा तौलनिक अभ्यास : काही निरीक्षणे - डॉ. विश्वाधार देशमुख	११८
२३. उल्लुगुलान या कवितासंग्रहातील आदिवासी स्त्रीरूपे - डॉ. संगीता ग. घुगे	१२५
२४. नव्यदोतरी मराठवाड्यातील बालकविता एक दृष्टिक्षेप -प्रा.गजानन आनंता देवकर	१३०
२५. नव्यदोतरी ग्रामीण कवितेवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव (विशेष संदर्भ - इंद्रजित भालेरावांची कविता) - डॉ. रवींद्र वैजनाथराव बेंबरे	१३४
२६. नव्यदोतरी मराठी कवितेवर पडलेला जागतिकीकरणाचा प्रभाव - डॉ. शंकर विभुते	१३९
२७. १९९० नंतरच्या ग्रामीण कवितेवर जागतिकीकरणाचा प्रभाव - प्रा.डॉ. अक्षय किशोर घोरपडे	१४४
२८. १९९० नंतरच्या साहित्य अकादमी पुरस्कारप्राप्त मराठी कविता विशेष संदर्भ : दि.पु.चित्रे, ना.धों.महानोर - डॉ.संजीवकुमार व्ही.पांचाळ	१४७
२९. मराठवाड्यातील नव्यदोतरी कवितेतील स्त्रीवादी जाणीव - प्रा.डॉ.संध्या जाधव	१५२
३०. नव्यदोतरी मराठी ग्रामीण कवितेतील महीत्वाचा दस्तऐवज : नामदेव शेतकरी - प्रा. डॉ. अनिल काळबांडे	१५६
३१. भुजंग मेश्राम यांच्या गोंडी कवितेच्या मराठी अनुवादातून घेतलेला मूल्यशोध -प्रा.डॉ.दीपक चिदरवार	१६१
३२. नव्यदोतरी कविता आणि प्रतिमा विशेष संदर्भ : कोरडे नक्षत्र - डॉ. कापसे शिवसांब	१६६
३३. सशक्त ग्रामीण अनुभूतीची कविता : 'पेरा' आणि 'टाहो' - प्रा. डॉ. संभाजी जाधव	१७०
३४. नव्यदोतरी दलित कवितेतील इहवादी दृष्टिकोन (विशेष संदर्भ : 'बाकी सर्व ठीक आहे') -प्रा. डॉ. व्यंकटी पावडे	१७४
३५. "नव्यदोतरी मराठी आदिवासी कवितेची परिवर्तनवादी वाटचाल संदर्भ : पाखरं, लेखणीच्या तलवारी व मी तोडले तुरुंगाचे दार" - प्रा.डॉ.अटकोरे मंगेश तोलाजीराव	१७८

मराठी कवितेतील महानगरीय संवेदनांचे अविष्करण

प्रा. डॉ. दादाराव गुंडरे

मराठी विभाग प्रमुख

शिक्षण महर्षी ज्ञानदेव मोडेकर महाविद्यालय

कळंब, जि. उस्मानाबाद

मराठी कविता ही कालानुरूप अनेक अंगांनी विकसीत होत गेली. नव्या जाणीवा कवितेतून अवतरल्या व कवितेची कक्षा विस्तृत झाली. नवा आशय, नव्या अविष्कार पद्धती आल्या. बदलत्या सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक पर्यावरणाला कवेत घेणारी कविता त्या-त्या काळाचे प्रतिनिधीत्व करताना दिसते. महानगरीय जीवन जाणिवांचा मराठी कवितेतून घडणारा अविष्कार लक्षात घेता स्वातंत्र्योत्तर काळातील कवितेच्या विकासाच्या वाटचालीतील लघु नियतकालिकांच्या चळवळीची प्रारंभी नोंद घ्यावी लागते.

महंकरांच्या काळापासून वास्तवचित्रणाकडे कवींचा कल अधिक झुकला. या अनुभववािता मुंबईला विशेष महत्व आहे. मुंबईच्या जीवनातील वेगवेगळ्या स्तरातील जीवनांचा वेध अनेक कवी घेतात. या शहरातील गर्दी, धकाधकीत दिसणारे मानवी अस्तित्वाचे रूप न्याहाळताना दिसतात. यामध्ये प्रारंभी बा. सी. महंकर, दि. पु. चित्रे, वसंत आबाजी डहाके, अरुण कोलटकर, मनोहर ओक यांसारख्या कवींचा समावेश होतो. बा. सी. महंकरांनी 'मी एक मुंगी । तो एक मुंगी, तू एक मुंगी' या प्रतिमेतून मुंबई शहरातील माणसाबद्दलचे एक विशिष्ट वास्तव उल्लेखिले आहे. मनोहर ओकसारखा कवी महानगरीय संस्कृतीचे प्रतिनिधीत्व करताना 'मुंबई' या कवितेत मुंबईसारख्या विराट नगरीतील अघोजीवनाचे फार प्रत्ययकारी वर्णन करतात.

'मुंबई मुंबई मुंबई । एक नागरी नखुरड उगवलेलं नशीबवान । एक जहर-जहर-निघ्रांत' अशा ओळीतून मुंबई वर्णनाचा प्रारंभ करून अठरापगड जातीच्या गोघडी बाजारापासून ते अनेक रंग-रूप-गंधात आपली सुपीकता विखुरणाऱ्या आलेले जोपासून वाढणाऱ्या मुंबईचे समरसून वर्णन करतात. थोडक्यात मुंबईसारख्या महानगरीय संवेदनांचा अविष्कार प्रारंभीच्या काळात भालचंद्र नेमाडे, वसंत गुर्जर, तुलसी परब, गुरुनाथ धुरी, चंद्रकांत खोत, प्रभा गणोरकर, आरती प्रभू, सतीश काळसेकर यांसारख्या कवींच्या लेखनात कमी अधिक प्रमाणात पहावयास मिळतो.

प्रस्तुत शोधनिबंधातून १९९० नंतरच्या मराठी कवितेतील महानगरीय संवेदनांचा अविष्कार विचारात घ्यावयाचा आहे. तो घेण्यापूर्वी महानगरीय जीवन जाणिवांचे पडसाद नवकवितेच्या टप्प्यापासून उमटलेले दिसतात. 'महानगर' हा विषय अनेक कवींचा दर्शनबिंदू राहिलेला आहे. असुरक्षितता, अनिश्चितता, भीती, अशांतता, अस्थिरता यांनी महानगर आकाराला आल्याचे चित्र प्रारंभीच्या कवितेत दिसते.

धगधगत्या सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक वास्तवाला अविष्कृत करणारी कविता १९९० नंतरच्या कवितेत तीव्रतेने दिसते. कारण १९९० नंतर आलेल्या खाऊजाने जो मूल्यव्यवस्थेचा, सामाजिक, राजकीय पर्यावरणावर जो अंतर्बाह्य परिणाम केला तो यानंतरच्या कवितेने टिपला. जागतिकीकरणाचे वारे जगभर पसरत असताना ते भारतात मात्र १९९० च्या दशकात पोहोचले. या सुरु झालेल्या जागतिकीकरणाच्या वाऱ्याने चक्रीवादळाचे रूप घेतलेले दिसते. त्यामुळे जागतिकीकरण ही संकल्पना जरी आर्थिक संदर्भाने विचारात घेतली जात असली तरी तिचा संबंध साहित्य कलेशीही आहे. सर्वकष मानवी जीवनावर प्रभाव टाकणारी ही प्रक्रिया साहित्यविातील मराठी कवितेलाही प्रभावशाली बनवते. जागतिकीकरणातील मराठी कवितेत महानगरीय जाणीवा कशा व्यक्त झाल्या, महानगरीय संवेदनशीलतेचे अविष्करण कसे झाले, त्याचे नेमके स्वरूप कसे दिसते. याचा शोध घेताना काही प्रतिनिधीक कवींच्या कविता समोर येतात.

महानगरीय जीवनामध्ये वास्तव्य करणारा कवी महानगरीय जाणीवेशी मोठ्या ताकदीने समरस होऊ शकतो. कारण महानगरीय जीवन जगल्याने, त्याकडे डोळसपणे पाहिल्याने महानगरीय संवेदना अधिक समर्थपणे चित्रीत करतो. केवळ कवितेत महानगरीय शब्दरचना मोठ्या संख्येने आली म्हणजे ती कविता महानगरीय होत नाही तर त्या कवितेत महानगरीय जीवनाचे जाणीवासह प्रतिबिंब उमटणे गरजेचे असते. याबद्दल म्हणूनच वसंत पाटणकर म्हणतात, "महानगरातील विशिष्ट परिस्थितीमुळे येथे दीर्घकाळ वास्तव्य माणसांची मानसिक घडण बदलते. या विशिष्ट मानसिक घडणीलाच आपण महानगरीय संवेदना म्हणतो." हा विचार महत्त्वपूर्ण वाटतो.

मराठवाड्यातील एक महत्त्वपूर्ण समीक्षक, परिवर्तनवादी चळवळीतील सक्रीय कार्यकर्ते, कवी ऋषीकेश कांबळे यांची 'कविता शहराची' ही एक महत्त्वपूर्ण कविता. या कवितेतून कवीने शहरातील माणसाच्या जगण्याची घुसमट चित्रीत केली आहे. नव्या शतकात ज्ञान-विज्ञानाने मोठी प्रगती केली. माणसाचा भौतिक विकास झाला. असे असले तरी माणूस माणूसकीला पारखा झाला आहे. माणसाच्या संवेदनाच बोथट झाल्या आहेत. परस्परावरील विवास उडालेला आहे. विकासाने माणूस माणसाच्या जवळ आला पण मनाने मात्र दूर गेला. इतरांच्या सुखदुःखाशी काहीच देणेघेणे नाही. केवळ स्वतःपुरतं बघण्याची बोथट प्रवृत्ती शहरात पहायला मिळते. हेच जणू शहराला प्रिय असते. म्हणूनच कवी अशी संवेदनाहीन माणसे ही या शहराची जणू शोकांतिकाच असल्याचे नमूद करताना म्हणतो,

"सखे, ह्या शहराची रीत न्यारी आहे

उलटे काळीज बंद कप्पे ह्या शहराला प्यारी आहे"

अशा शब्दातून महानगरातील संवेदना हरवलेली माणसे व तेथील शेती व्यवहार कवी मांडतो.

शहरात लख्ख प्रकाश असला तरी रात्रीने त्यास वेढलेले असते. वरून जरी झगमगाट दिसत असला तरी महानगरीय माणसे दुःखाने खंगलेली असतात. दुःखितांची, वेदनांनी विव्दळणाऱ्या माणसांची व दारिद्र्याने पिचलेल्या उपेक्षितांची वस्ती म्हणजे शहर असे कवीला वाटते. शहराचा बाह्य डोलारा कितीही आकर्षक असला तरी एक प्रकारची घुसमटच असते. विविध क्षेत्रात स्थित्यंतरे झाली असली तरी एक २१ व्या शतकात पाऊल ठेवलेल्या माणसापुढे स्वतःच्या अस्तित्वाचेच आव्हान उभे टाकलेले दिसते. कारण निसर्गातील असमतोल, प्रदुषण, नैसर्गिक संपत्तीचा न्हास, मानवाची यंत्रशरणा इत्यादीमुळे भयंकर विनाश आज महानगरात होत आहे. हे नमूद करताना कवी म्हणतात,

"आतल्या आत घुमसणारे

शहर सारे कण्हणारे

थोडेसे मोकळे, बाकी सारी शिरजोरी आहे"

महानगरावर दंगली, बॉम्बस्फोट अशा दहशतीचे सावट नेहमीचेच आहे. म्हणून सर्व शहर जणू कण्हत असल्याचे, वरून मोकळेपणा दिसत असला तरी आतून घुसमटच असल्याचे सांगतात. भारतीय समाजव्यवस्थेत विशेषतः महानगरात मोठी आर्थिक विषमता असते. आजही एक वर्ग भूकेसाठी इजत गहाण ठेवून वणवण फिरतो आहे. यांच्या जीवनास अंधार व्यापतो आहे. अशा अंधारमय जगात भूकेलेल्यांचे हुंदके आकार घेतात. उलटे काळीज बंद कप्पे असणाऱ्या या शहरात ठिबकणारे दुःख इथे प्रत्येकाच्या दारी आहे. असे शहरातील सामान्य माणसाचे दुःख कवी अभिव्यक्त करताना दिसतो.

जागतिकीकरणाने सर्वच बाबतीत आमूलाग्र बदल होत आहे. या नव्या पर्यावरणात संस्कृतीचे बाजारीकरण होत आहे. मानवी संवेदना रोबोटमध्ये बदलत आहेत. एकूण मानवाचे भावविच बदलून गेले असून याची नोंद कवी सुनील अवचार कवितेतून टिपताना म्हणतात,

“या ग्लोबल वर्तमानात
भावना झाली आहे जाहिरात
आणि
मेंदूचे झाले आहे कम्प्युटर
तत्त्वज्ञान झाले आहे यूज अँड थ्रो
संस्कृती झाली आहे रखेल”

महानगरीय जाणीवा बदलल्याने मानवी भावनेस किंमतच राहिली नाही. एक प्रकारे मानवी भावनेस जाहिरातीचे स्वरूप आलेले दिसते. मानवी मेंदू कम्प्युटरप्रमाणे वागताना दिसतो आहे. त्यामुळे अशा मेंदूतून प्रसृत झालेले तत्त्वज्ञान ‘युज अँड थ्रो’ वाटू लागले आहे. अशा तत्त्वज्ञानास पाया नाही. हे तत्त्वज्ञान संस्कृतीची योग्य जडणघडण करण्याऐवजी विकृतीच निर्माण करते आहे. त्यामुळे भारतीय संस्कृतीवरच प्रश्नचिन्ह निर्माण झाले आहे. असे कवीस वाटते. ही संस्कृती बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची रखेल झाली आहे असे वाटते.

महानगरीय संवेदना बोथट झाल्याने कुणाला कशाशीही सोयरसूतक नसल्याचे कवी लक्षात आणून देतो. बदलत्या महानगरीय पर्यावरणाने आदर्शाची संकल्पनाच बदलून गेली आहे. आपण आयडॉल कोण असावा अशा द्विधा मनस्थितीत पोहचलेली नवी पिढी दिसते आहे. कवी सुनील अवचार महानगरीय जीवन साकारताना कवी कॉमन मॅनना उभं करतो. अगतिकपणे जीवन जगणारा हा कॉमन मॅन आपल्या जीवनातला अंधःकार नष्ट होईन या आशेवरती जगतो पण हा आशावाद फोल ठरतो. ही जाणीव ‘धाब्यावरच्या वेटरची स्थिती नाही बेटर’ या कवितेतून व्यक्त करतो. महानगरातील सामान्य माणसाच्या श्रमाला, प्रश्नाला महत्त्वच दिले जात नाही. तो उपेक्षितच राहतो.

कवी पी. विठ्ठल यांनीही आपल्या कवितेतून महानगरीय जीवनाचा आलेख साकारला आहे. ते शहर म्हणजे कोणताच आवेश नसलेला बधीर संवेदनांचा मुर्दाड प्रदेश म्हणतात. जो प्रदेश म्हणजे यंत्रवत, माणूसकीहीन अन मन नसलेला जणू इलाखाच असतो. इथे गगनचुबी इमारती, झळाळती रोषणाई असते पण दीन, दुःखितांना, अनाथांना आधार देणारी आई मिळत नाही. एक बेपर्वाइच वाट्यास येते. मन, नाते, माणूसकी इथे पोरकी झालेली असतात. भाकरीचं दुःख, भूकेने व्याकुळ झालेल्यांचे हाल या शहरास कळत नाहीत. श्रीमंतीचे मोठे गरोदर रूप या शहराने धारण केलेले दिसते. जिथे विषमता पहायला मिळते. हे शहर ध्वनी, हवा प्रदुषणाच्या विळख्यात सापडते. विविध प्रकारच्या जातीय, धार्मिक दंगलीची कीड या शहरास लागलेली दिसते. त्यामुळे धार्मिक स्थळांच्या ठिकाणाहून कानी पडणारा बांगचा आवाजही या महानगरातल्या माणसाला घाबरून सोडतो. पुरते हादरून गेलेले, नेहमी मृत्यूची टांगती तलवार असल्यासारखे जीव मुठीत घेऊन जीवन जगतात. वाढत्या शहरीकरणाचा, नव्या महानगरीय जीवनाचा वेध घेताना कवी पी. विठ्ठल ‘शहरः सात संदर्भ’ कवितेत म्हणतात,

“आधुनिकतेच्या माजापुढे
परंपरेनेच लाज टाकली
म्हणून तर हे शहर
वर्षानुवर्षे जगत आहे
पापपुण्याला फळवत आहे”

अशा शब्दातून यंत्रवत, माणूसकीहीन, संस्कृतीचे नागवेपण आणि भेदरलेलं आयुष्य जगणाऱ्या शहराचा वेध घेतात.

कवी मंगेश काळे यांनी 'शक्तीपाताचे सूत्र' व 'नाळ तुटल्या प्रथम पुरुषाचे दृष्टांत' या काव्यसंग्रहातून महानगरीय जीवनाचे दर्शन घडवले आहे. महानगरातील माणसे जीव मुठीत घेऊन, असुरक्षित, अशात अशा स्वरूपाचे जीवन कंठताना दिसतात. कारण इथे नेहमीच गोळीबार, बॉम्बस्फोट, दंगलीसारख्या घटना घडून येतात. संकटकाळी बाहेर पडण्यासाठी बस, रेल्वेसारखी संकटकालीन खिडकी या शहराला असत नाही. ही चिंता मंगेश काळे 'एका संकटकाळी बाहेर पडण्याच्या खिडकीजवळ' या कवितेतून प्रकट करतात.

"नि ज्या घरात किंवा प्रवासात
संकटकालीन खिडकी नसते
त्याच घरात प्रवासात
संकटात असलेले लोक राहतात"

एकदा का अशा शहररूपी जंजाळात माणूस अडकला की त्याची सुटकाच नाही. ते मानवी जीवनास घट्ट पकडून ठेवते. त्यामुळे महानगरीय संकटकालीन खिडकी उघडणे, त्यातून सुखरूप सुटका होणे खूप कष्टप्रद आहे. त्यामुळे पावलागणीस संकटाचा सामना करित गरजेपोटी विनातक्रार जीवन जगतात. कवी अरुण काळे यांनी आपल्या 'सायरनचे शहर, नंतर आलेले लोक' या काव्यसंग्रहातून महानगरीय जाणीवा प्रकट केल्या आहेत. ग्रामीण जीवन व महानगरीय जाणीवातील फरक स्पष्ट करताना ते म्हणतात,

"माझ्या लहानपणी सगळी संध्याकाळ
गोळा होई जेवणाभोवती
चूल आणि दिव्याच्या उजेडाची तिरीप धरून
उभं असायचं दारात एखादं कुत्रं हमखास
आई त्याला 'खंडेराव' म्हणायची
अर्धी भाकर सर्वांच्या आधी
त्याला मिळायची
आता लोक अन्न खूपच फेकतात
आणि दारंही कायम बंद ठेवतात
असल्या दारांसमोर कुत्रंही उभं नसतं"
बदलत्या समाज वास्तवाची घेतलेली नोंद अत्यंत बोलकी आहे.

माहिती तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीने संपूर्ण जग जवळ आले पण माणसे माणसापासून दूर जाऊ लागली, मानवी संवेदना बोथट होऊ लागल्या. याचा अधिक प्रभाव महानगरीय जीवनावर झाल्याचे कवी उत्तम कांबळे आपल्या 'जागतिकीकरणात माझी कविता' मधून सांगतात.

"सारं जग जवळ आलंय म्हणतात
पण माणसं माणसांपासून
दूर धावताहेत.
रोबोटच्या गळ्यात
गळा घालताहेत
माणसाऐवजी कुत्र्यांवर

कुत्र्यांऐवजी यंत्रावर
विास टाकताहेत''

अशा शब्दातून महानगरीय जीवनाची मर्यादा स्पष्ट करतात.

महानगरीय संवेदनाचे अविष्करण करणाऱ्या कवितेत काही सकारात्मकता अनुभवास येते. कवी धम्मपाल रत्नाकर 'हॉटेल माझा देश' कवितेतून हा अनुभव साकारतात. महानगरीय जीवनाचा अविभाज्य भाग बनलेल्या हॉटेल संस्कृतीचे दर्शन घडवतांना याचा प्रत्यय येतो. ही संस्कृती धर्म, पंथ, भाषा असे काहीही पाहत नाही, भेद न करता सर्वांना धर्मनिरपेक्षतेने सामावून घेते. इथे महानगराचे व्यापकत्व निराळेच जाणवते. याशिवाय १९९० नंतरच्या कालखंडात महानगरीय जीवन जाणीवांचा उत्कट अविष्कार घडविणाऱ्या कवितेत महेंद्र भवरे, श्रीकृष्ण राऊत, प्रज्ञा लोखंडे, हेमंत दिवटे, संजीव खांडेकर, सलील वाघ, सचिन केतकर, अविनाश गायकवाड, भूजंग मेश्राम, संतोष पवार, दासू वैद्य, रोहन नागदिवे, मल्लिका अमर शेख यांचा समावेश होतो. ज्यातून महानगरीय जीवनाचे एक अकल्पित रूप समोर येताना दिसते.

निष्कर्ष : महानगरीय संवेदनांची विविध रूपे किंवा महानगर हा विषय नवकवितेच्या कालखंडापासून प्रामुख्याने पहावयास मिळतो. एक प्रकारची निरर्थकता, सर्वव्यापक अर्थशून्यता, अस्थिरता, अनिश्चितता यातून आकारास येते. हे शहर ओझी लादते व बांडगुळासारखे माणसाचे सत्व शोषून घेते. असा अनुभव येतो. नवदोतरी कालखंडात लिहिल्या जात असलेल्या समकालीन कवितेला अन्य संदर्भासह जागतिकीकरणाचा विशेष संदर्भ आहे. समकालात घडून गेलेल्या ताज्या महानगरीय घडामोडींचा संदर्भ आहे. या नव्या पर्यावरणात माणसाची भावना, संवेदना, विचार करण्याची शैली, जीवनविषयक दृष्टी, नात्याबद्दलची दृष्टी एकूणच सर्वच बाबतीत बदललेला दृष्टीकोन यात आमुलाग्र बदल झाला आहे. संस्कृतीचे बाजारीकरण होत आहे आणि मानवी संवेदना रोबोटमध्ये बदलत आहेत. बदलत्या महानगरीय जीवनाचे समाज वास्तव शब्दाच्या चिमटीत पकडण्याची ताकद समकालीन कवितेत आहे. आधुनिक माणसाचे जगणे मरणे आता अटळपणे या शहराशी बांधले गेले आहे. याची प्रचिती या जाणीवत आहे. पारंपारिक संस्कृतीच्या मुळीतून जगण्याची स्वाभाविक प्रवृत्ती आणि लय होती तीच गमावून बसत आहोत. चंगळवादाच्या आहारी गेल्याने कंगालीकरण होत आहे. माणसाचे संघर्षमय, बेगडी, माणूसकीशून्य जगणे कवीला अस्वस्थ करते. शिवाय महासत्तेत येण्यासाठी वाढते शहरीकरण, त्यातून होणारा पर्यावरणाचा न्हास, सुविधांवर होणारा दुष्परीणाम असा पट पुढे सरकत जातो. आजच्या उघड्या वर्तमानाचा परिणाम एकंदर विविध कलाप्रकाराप्रमाणे कवितेवरही झाली. महानगरीय भ्रष्ट संस्कृतीचे, विद्रुप वास्तवाचे दर्शन घडते. शहरातल्या माणसाच्या जगण्याची घुसमट व्यक्त करणारी ही कविता चिंतनात्मक ठरते. महानगरीय चढ-उतार, महानगरीय वेदना-संवेदनांचे अक्राळविक्राळ रूप ही कविता साकारते. शहरी संस्कृतीतील बदल, समाजवास्तव माणसाला वस्तुरूप देताना दिसते. संस्कृतीचे बाजारीकरण, जीवनात असुरक्षितता, स्वकेंद्री, स्वार्थीवृत्ती व सर्वात महत्त्वाचा परिणाम सर्वसामान्य माणसांची होणारी घुसमट, पिळवणूक होताना दिसते. ही सर्व मांडणी भाषेच्या, प्रतिमेच्या, अभिव्यक्तीच्या दृष्टीने मराठी कवितेत मोलाची भर टाकणारी आहे. अशा प्रकारे महानगरीय पर्यावरणाचा अनुभव, महानगरीय संवेदनेचा अविष्कार मराठी कवितेत विशेषतः जागतिकीकरणाच्या प्रभावक्षेत्रातून प्रकटलेल्या कवितेतून दृष्टीस पडतो.

संदर्भ :

- १) (संपा.) मराठी अभ्यास मंडळ, डॉ. बा. आं. म. वि. औरंगाबाद, 'साहित्य चिंतन', कैलास पब्लिकेशन्स, औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती एप्रिल २००८.
- २) (संपा.) डॉ. शरद गायकवाड, प्रा. सुनील शिंदे, 'जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य', स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे, प्रथमावृत्ती १७ ऑक्टोबर २००९.
- ३) (संपा.) डॉ. मा. मा. जाधव, 'अक्षरगाथा' (त्रैमासिक), बळीवंश प्रकाशन, नांदेड, वर्ष दुसरे / अंक तिसरा १० ऑक्टोबर २०११.
- ४) 'प्रतिष्ठान' (मराठवाडा साहित्य विशेषांक), मार्च-एप्रिल-मे-जून २००८.
- ५) डॉ. अक्षयकुमार काळे, 'अर्वाचीन मराठी काव्यदर्शन', पां. ना. बनहट्टी प्रकाशन, नागपूर, प्रथमावृत्ती १९९९.

